

Ivor Ripka, Aspekty slovenskej dialektológie (Prešov 2002)

Peter Weiss

IZVLEČEK: Slovaški dialektolog in narečni slovaropisec Ivor Ripka v knjigi z naslovom Vidiki slovaške dialektologije v devetih prispevkih piše o jezikovnem zemljepisu (lingvistični geografiji) kot osnovi dialektologije in o besedoslovju narečnega slovaropisja, predstavlja pa tudi prispevke k teoriji družbeno-terenskih (socioterenskih) raziskav.

Ivor Ripka, Aspekty slovenskej dialektológie

ABSTRACT: In nine discussions published in the book Aspekty slovenskej dialektológie (Aspects of Slovak Dialectology) the Slovak dialectologist and dialectal lexicographer Ivor Ripka writes on linguistic geography as the foundation of dialectology and on lexicology in the framework of dialectal lexicography. The author also presents contributions to the theory of social and field research.

0 Kdor se količkaj ozre po slovaškem jezikoslovju, predvsem pa po slovaški dialektologiji in narečnem slovaropisju tega jezika, bo pred seboj kmalu zagledal ime (in markantno postavo) Ivorja Ripka. Rojen je bil leta 1937, od leta 1962 dela na Jezikoslovnem zavodu L'udovita Štúra Slovaške akademije znanosti v Bratislavi, poleg tega pa je še profesor na katedri za knjižnične in slovakiščne študije Fakultete za humanistične in naravoslovne študije Prešovske univerze v Prešovu. Ukvarja se tudi s praktičnimi vprašanji jezikovne kulture in je član mednarodne komisije za jezikovne stike pri Mednarodnem slavističnem komiteju.

V knjigi, ki je izšla leta 2002, je zbral devet pretežno že objavljenih razprav, od katerih imajo štiri v naslovu besedi *zasnova* in *realizacija*, ki označujeta nujni postaji vsakega smiselno zastavljenega in izvedenega raziskovalnega dela. Z obojim ima profesor Ripka veliko izkušenj – in o delih, od katerih eno vodi, pri dveh pa je sodeloval – piše v predstavljeni knjigi.

1 V razdelku z naslovom Jezikovni zemljepis kot osnova dialektologije so objavljeni trije prispevki.

1.1 V Opombah h klasifikaciji slovaških narečij (str. 9–14) pisec poudarja pomen novih narečnih raziskav in upoštevanja zbranega gradiva ter njihovo ustrezno predstavitev v kompendijih, v katerih lahko že neustrezno poimenovanje zmede. Ripka iz knjige Rudolfa Krajčoviča Razvoj slovaškega jezika in dialektologija (*Vývin*

slovenského jazyka a dialektológia, 1988) navaja razdelitev današnjega ozemlja slovaških narečij na makroareale, regionalne areale ali regije, osnovne areale, mejne areale in enklave, te zamejitve pa preizkusi še z izsledki iz Atlasa slovaškega jezika. Osnovna (študijska) literatura naj bi po Ripkovem mnenju posredovala trdne in v osnovi enotne podatke o klasifikacijski strukturi slovaških narečij. Za slovensko jezikovno stanje je pomembna in poučna Ripkova ugotovitev, da v sodobnem jezikovnem položaju ni mogoče ugotavljati konca funkcij klasične strukture slovaških narečij, saj ta izpolnjujejo nenadomestljive vloge. »Dialektologija posreduje nezamenljiva spoznanja, katerih neupoštevanje znatno omejuje tudi komentarje in interpretacije sodobnega (knjižnega) jezika« (str. 14).

1.2 Slovaški narečni atlas, Atlas slovaškega jezika (*Atlas slovenského jazyka*, ASJ), je v dvakrat po štirih zvezkih izšel v letih 1968–1984 in Ivor Ripka je kritike, ki so izšle, v prispevku, ki ima v knjigi naslov Zasnova in realizacija Atlasa slovaškega jezika (str. 15–25), strnil v dve točki: »ocenjujejo teoretični in metodološki prispevek izbrane zasnove dela in poudarjajo, da bo ASJ v svojem kompleksu tvoril nenadomestljivo faktografsko in materialno osnovo za nadaljnje raziskave v slovakičinskih in slavističnih povezavah z več vidikov« (str. 15). Zasnova ASJ se je gradila postopno. Leta 1947 sta Eugen Pauliny in Jozef Štolc izdala Vprašalnico za raziskovanje slovaških narečij, ki je morala biti pripravljena kar se da pozorno, saj je določila nadaljnjo obdelavo gradiva. Ugotovitve, ki izhajajo iz recenzij, Ripku dovoljujejo zaključek, da je bila celotna raziskovalna akcija (priprava izpraševalcev, izbor informatorjev, delo z vprašalnikom, preverjanje gradiva ipd.) dobro organizirana in da je izhajala iz ustreznih teoretičnih zahtev in domnev (str. 16).

Slovaška vprašalnica je imela 750 oštevilčenih vprašanj s 1960 besedami v različnih oblikah, kar je dalo 2355 ugotovljenih besed in oblik v 2559 točkah, vse to gradivo pa je zbralo 121 zbiralcev, kar je na videz pomanjkljivost v primerjavi z atlasom, ki so delo enega samega ali dveh zapisovalcev. Ripka piše še o drugih vidikih zbiranja gradiva, recimo o tem, da naj bi atlas nacionalnega jezika nastal v času ene generacije. H končanju slovaškega atlasa je pripomogla ustanovitev Slovaške dialektološke komisije po četrtem mednarodnem kongresu slavistov v Moskvi septembra 1958. Število točk v mreži se je v začetku šestdesetih let zmanjšalo na 335, saj bi bili premajhni simboli na kartah neberljivi, to pa je pripomoglo k natančni določitvi zasnove ASJ. Na eni karti naj bi bil predstavljen le en jezikovni pojav, vsi drugi pa so komentirani v ločenem delu atlasa, namreč v posebnem zvezku drugačnega formata. »Ta samostojna obdelava in izdani komentarji so navsezadnje postali posebnost celotnega projekta ASJ« (str. 18). Atlas, ki je strogo opisnega tipa, je pojave predstavil po jezikovnih ravninah, in sicer po zvezkih glasoslovje, oblikoslovje, besedotvorje in skladnjo. Od imenovanja glavnega uredništva leta 1962, v katerem je že sodeloval tudi Ivor Ripka, do izida prvega, glasoslovnega dela je torej minilo šest let. Kritika je ob prvem zvezku pozitivno ocenila analitično kartografiranje pojavov (pri besedi *d'akovat'* si refleksi *d'*, *'a*, *-ova-* in *-t'* sledijo na štirih samostojnih kartah – str. 19), hkrati pa je opozorila, da lahko tovrstna razporeditev pojavov uporabnika kdaj tudi dezorientira. Ker je pri drugem in tretjem delu – ta dva sta delo po enega avtorja: drugega je izgotovil Jozef Štolc in tretjega Ferdinand Buffa – prišlo do težav, so recimo komentarji izšli tri leta (1978) pred kartami (1981 oz. 1982). Za besedotvorne in

leksikalne razlike v slovaških narečjih je bila medtem izdelana posebna vprašalnica, ki sta jo izdelala Ferdinand Buffa in Anton Habovštiak, gradivo pa so z njegovo pomočjo zbrali v letih 1965–1970. Pri zbiranju gradiva je prišlo do pojava »izbirnega poslušanja«, pri katerem izpraševalec zapisuje »pričakovane« odgovore, torej tiste, ki naj bi jih po njegovem mnenju uporabljal informator (str. 23, 86, 103). Zato so med odgovori kdaj zapisani kar vzorčni, torej tisti, ki so bili v vprašalnici navedeni, da bi zapisovalcu olajšali delo. Tovrstne nedoslednosti so bile pri delu za atlas odpravljene. Četrty zvezek ASJ je najobsežnejši, vendar pa je v uvodnem poglavju izpod peresa Antona Habovštiaka, kot piše Ripka, tudi več nerazjasnenih mest o členitvi slovaških narečij (str. 25). »Dokumentarna vrednost narečnega gradiva,« piše Ripka (str. 25), »je nesporna in nenadomestljiva; pomaga razumeti zgodovinskorazvojno kontinuiteto jezika, omogoča boljšo orientacijo v njegovem sodobnem stanju.« Prav tako prispeva k reševanju slavističnih problemov in pojasnjevanju odnosov slovaščine do drugih slovanskih jezikov. Po Ripkovem mnenju je tako častno izpolnjena prva naloga slovaške dialektologije; druga je izdelava Slovarja slovaških narečij in izdatnejša uporaba sociolingvističnih metod.

1.3 Zasnova in realizacija Vsekarpatškega dialektološkega atlasa z vidika slovaške dialektologije (str. 27–33) je naslov Ripkovega prispevka, v katerem nas seznanja še z enim atlasom (v petih zvezkih je izšel v letih 1987–1997), pri katerem je sodeloval kot slovaški dialektolog, saj je karpatskega 65 odstotkov slovaškega ozemlja (sicer pa se Karpati raztezajo na ozemlju sedmih držav). Od 14. do 17. stoletja so na Slovaško prihajali prebivalci ukrajinsko-romunskega izvora, ki so se ukvarjali z ovčarstvom in planšarstvom in ki jim – v primerjavi s kmeti – recimo ni bilo treba plačevati desetine. Posebnosti iz teh okolij (karpatizmi) so prešle v slovaščino (in tudi v slovenščino, npr. leksem *koliba*), njihova razširjenost in pomenska členitev pa sta najbolj vidni iz dela, kot je vsekarpatški atlas, ki na slovaškem jezikovnem ozemlju pomembno dopolnjuje Atlas slovaškega jezika.

2.1 Besedoslovje narečnega slovaropisja je naslov razdelka, ki ga uvaja prispevek Zasnova in realizacija Slovarja slovaškega narečja (str. 37–56), ta slovar pa je tudi predmet poglavja O nekaterih vprašanjih zasnove in realizacije vsenarodnega narečnega slovarja (str. 65–75). Ivor Ripka je glavni urednik temeljnega in temeljitega narečnega slovarja slovaščine (*Slovník slovenských nářečí*, SSN), katerega prvi zvezek z besedami, ki se začnejo na črke od A do K, je izšel leta 1994. Za proučevanje besedne osnove narodnega jezika je slovarski prikaz pomemben, saj sta »osnova narodnega jezika,« kot piše Ripka (str. 37), »dve sorazmerno trdni strukturni obliki, in sicer knjižni jezik in narečja«.

Vendar pa tak slovar zahteva posebne pristope, saj so tudi pojavi v njem (lahko) specifični. Ker imajo leksemi v slovarju slovaških narečij razlage v knjižni slovaščini in ker so nekateri narečni leksemi znani na celotnem jezikovnem prostoru, drugi pa na omejenih zemljepisnih področjih, je mogoče s tega stališča oblikovati tri skupine: (a) besede, ki imajo v knjižnem jeziku točno določen pomen, vendar je njihova raba zemljepisno omejena, (b) besede, ki označujejo realije, ki niso znane na celotnem jezikovnem ozemlju in se ne uporabljajo povsod (npr. v pomenu 'ovca s kratko dlako'), (c) narečne in predvsem knjižne besede, ki se uporabljajo na celotnem jezikovnem ozemlju – večinoma so to praslovanske besede (str. 43). Ripka tako

razlaga tudi, zakaj v slovarju slovaških narečij ni novih besed (kot so *atom*, *mikser*, *penicilin*, *televizija*) (str. 66–67). (Nedvomno pa kljub problematični zamejitvi zajema v narečne slovarje posameznih govorov, narečij ali narečnih skupin spadajo, saj dajejo mnoge glasoslovne in druge slovnične podatke, čeprav so pomensko večinoma res slabo razčlenjene.) Pri dilemi med popolnim (sistemskim) in izbirnim (diferencialnim, selektivnim) slovarjem so se pri SSN odločili za slednjega, saj je želja po popolnem slovarju (tezavru) z ozemlja celotnega naroda »teoretično nerazčiščena in praktično (skoraj) neuresničljiva« (str. 67).

2.2 Enantiosemija v narečni leksiki (str. 57–64) je naslov poglavja, v katerem je govor o protipomenkah (antonimih), opozicijskih ali polarnih izrazih in znotrajbesedni protipomenskosti. Tako recimo pridevnik *čerstvý* pomeni v delu slovaških narečij 'nov', v drugem delu pa 'star' (str. 61). Pri posebnostih narečnega slovaropisja – sploh pri v različne smeri razviti znotrajbesedni protipomenskosti – je treba poiskati nove teoretične in praktične rešitve osnovnih pomenskih kategorij, saj je po Ripkovi ugotovitvi, potem ko je analiziral narečno gradivo, »enantiosemija tu produktivnejša kot v knjižnem jeziku« (str. 64).

3 Metodični vidiki socioterenskih raziskav (str. 79–88), Nadaljnji potek arealno usmerjenih raziskav (str. 89–95) in Dialektika dialektologije in sociolingvistike (str. 97–105) so naslovi prispevkov v tretjem razdelku z naslovom Prispevki k teoriji socioterenskih raziskav. Tu so navedene zahteve, ki jih mora pri terenskem delu izpolniti dialektolog pri zapisovanju gradiva. Tako je lahko informator – če povzamem Ripka – načeloma vsak govorec narečja, ki je (a) sposoben komunicirati (razume vprašanje in zna nanj odgovoriti), (b) pozna (lastno) informacijo (podatek), ki se raziskuje, in je (c) pripravljen povedati (izdati) informacijo (str. 84). Še konkreten in že nakazani primer, ki ga morajo dialektologi upoštevati pri sestavljanju narečnih vprašalnic: pri zbiranju gradiva za ASJ je bil v vprašalnici kot pomagalo zapisan odgovor na vprašanje po kosu kruha, odrezanem na koncu štruce ali hlebca (*krajec*, kar je tudi slovaški izraz). Ponazarjalni leksem se je potem znašel med narečnimi odgovori tudi na tistih narečnih področjih, kjer tega leksema ne uporabljajo, saj so informatorji podlegli zapisovalcu (ali pa si je informator s sugerirano besedo nehote olajšal delo).

Dialektologija je »disciplina, ki raziskuje tradicionalna ozemeljska narečja (tj. krajevne govore)« (str. 99), njeno jedro pa je jezikovni zemljepis, v okviru katerega so potekale tudi raziskave jezikovnih stikov in interferenc. Dialektologija in sociolingvistika soobstajata v tesni povezavi (Ripka to imenuje »mejno sorodstvo« – tu so narekovaji njegovi – str. 103), saj imata obe jezikoslovni disciplini za raziskovalni predmet govornje izjave pripadnikov konkretne narodne skupnosti (str. 97–98). Sociolingvistika se je razvila v krajih, kjer se dialektologija iz objektivnih razlogov pač ne goji (str. 103). Ripka soglaša s prepričanjem, da »sociolingvistika kot široko profilirana disciplina širi empirične možnosti jezikoslovja« (str. 99). Za slovaško jezikoslovno skupnost ugotavlja (str. 97), da se deli na dve skupini oz. na dva tabora, in sicer na tabor sociolingvistov in tabor »normativistov« (narekovaji so spet njegovi), med katerimi so tudi »dialektologi, ki raziskujejo narečje kot strukturno (in normirano) tvorbo narodnega jezika in po tradiciji hrepenijo po iluziji, da je jezikovni sistem (*langue*) nekaj prvotnega in njegova raba (*parole*) nekaj drugotnega, izpeljanega«.

Slovaški dialektologi, pravi Ripka, so pri svojem delu že pred več kot stotimi leti uporabljali metode, ki so običajne v sociolingvistiki (str. 104), kar bi pomenilo, da je treba pri novih raziskavah upoštevati starejše rezultate (sociolingvisti recimo tiste, ki so objavljeni v ASJ) in pritegniti modernejše raziskovalne postopke, pri čemer ločnice med dialektologijo in sociolingvistiko ni: so samo boljši ali slabši rezultati. Ripka ta razdelek in knjigo končuje z besedami (str. 105 – v knjigi sledita le še literatura in stvarno kazalo): »Ozemeljska narečja v sodobnosti ne morejo izpolnjevati vseh družbenih funkcij, ki pripadajo polnovredni jezikovni tvorbi, in jim jih tudi ni treba. Njihova komunikacijska kompetenca ima naravne omejitve. [...] Če velja, da so glavni vir dinamičnih sprememb ali dinamike sodobne slovaščine ustna sporočila, ki nastajajo predvsem v prostoru med skrajnima poloma različkov narodnega jezika, ima dialektologija še naprej zagotovljeno raziskovalno perspektivo. Konec narečij in dialektologije ni na vidiku. Sociolingvistika pa naj bi ustvarjalno uporabljala njene poučne ugotovitve in spoznanja.«

4 Dialektološki svet Ivorja Ripka je nezatohel, odprt, vabljev in optimističen. Po njem se spreha s samozavestjo, ki izhaja iz več kot štiridesetletnega dialektološkega dela, sestavljenega iz teoretičnih spoznanj, terenskih raziskav in praktičnih uresničitvev v obliki atlasov in slovarjev, pri katerih je sodeloval in vse to dovolj na gosto pospremil z mnogimi objavami, tudi krajših narečnih slovarjev, pa tudi iz privrženosti predmetu proučevanja – slovaškim narečjem in slovaščini. V knjigi Vidiki slovaške dialektologije je profesor Ripka strnil svoja dialektološka spoznanja, ki v marsičem veljajo tudi za slovenski jezikovni prostor. Preseneča dvoje: da je v sorazmerno neobsežni knjigi toliko temeljnega in prodornega in da je posredovano tako na videz lahkotno, v resnici pa profesorsko strogo (s spremljajočimi ponovitvami, ki so nastale zaradi komaj kaj spremenjenih ponatisov razprav in ki jih lahko imamo tudi za pedagoški prijem). Ali naj si po njej želimo še obsežnejši izbor?

Peter Weiss, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana
E-pošta: Peter.Weiss@guest.arnes.si